

ביקורת ספר:

"הגדולים – אישים שעיצבו את פני היהדות החרדית בישראל"

בעריכת בנימין בראון וניסים ליאון
קובץ מאמרים לכבוד פרופ' מנחם פרידמן ובהשראתו
הוצאה משותפת של מכון ון ליר בירושלים והוצאת מאגנס, 2017,
958 עמ' כולל ביבליוגרפיה ומפתח

ד"ר רבקה נריה-בן שחר, המכללה האקדמית ספיר

rivka.nbs@gmail.com

על דפנות הסוכות של ימי ילדותי היו תלויים פוסטרים גדולים ומנוילנים ובהם תמונות של צדיקים. מר' יוסף קארו והבן איש חי ועד "החזון איש" ו"החפץ חיים". ר' שמעון בר יוחאי לצד ר' נחמן מברסלב. האמנתי שכך באמת כולם היו נראים. איני זוכרת מי היתה הדמות הביקורתית שהבהירה לי שאין לנו דרך לדעת איך באמת נראה ר' שמעון בר יוחאי, וגם התמונות מהמאות האחרונות מבוססות על ציורים, ואינן מדויקות – בלשון המעטה. התסכול של ילדה קטנה קשה לתיאור, איך באמת נראו הצדיקים הללו?

כמה עשרות שנים אחרי, והתסכול, בחלקו, נפתר. ספר עב כרס, "הגדולים", הופיע על שולחני, ושרטט תמונות עשירות ומלאות חיים של מעצבי היהדות החרדית בישראל. הקריאה בכל 854 העמודים (הסוף מוקדש לביבליוגרפיה ומפתחות) מרתקת ואף מותחת. כל פרק בספר מוקדש לגדול אחד, ובנוי לפי קווי המתאר הבאים – ביוגרפיה קצרה וסיפורית, ניתוח מעמיק של הדמות ושל כתיבתה התורנית והנהגתה, סוגיות מרכזיות שבהן עסקה הדמות, היחס לצינונות ולמדינת ישראל (אם רלבנטי) וסיכום כללי. בחלק הראשון של הספר משורטטים הקווים לדמותה של תופעת הגדולים. בחלק השני מתוארים אבות היהדות החרדית באירופה, שהם הגדולים של פעם. בחלק השלישי מתוארים אבות היהדות החרדית בארץ ישראל, וברביעי – בארצות הברית. החלק החמישי, הארוך ביותר, מוקדש לגדולים של זמננו, שהם מנהיגי היהדות החרדית במדינת ישראל. החלק השישי, כמו גם חלק מההקדמה, מוקדשים לפרופ' פרידמן, אשר לו מוקדש הספר כולו.

הגדולים, הכלולים בספר, שייכים לשלושה מעגלי שייכות – אישים שפעלו בחברה החרדית במדינת ישראל ועיצבו את דרכה מתוך התמודדות עם אתגר המדינה היהודית. הם מנהיגים שליוו את התפתחות חברת הלומדים החרדית בישראל מרחוק, שפעלו בתקופות שלפני קום המדינה, מאז ראשית האורתודוקסיה, אך מתוך תחושת מעורבות ערה. הם משמשים סמלים מרכזיים של החרדיות הישראלית. המכנה המשותף של המופיעים בספר הוא היותם "מנהיגים בזכות אישיותם ולא בזכות משרותיהם [...]". למרות ההבדלים הרבים ביניהם, כולם היו דמויות כריזמטיות שלא נבחרו על ידי הציבור בבחירות פורמליות, אלא למדנותם ואישיותם קבעה את היותם מוסמכים לבטא את "דעת התורה" (שטמפפר, עמ' 20).

המושג "דעת תורה" נוגע לכל יהודי בישראל ובעולם. משאלות כמו פתיחת בתי עסק בתל אביב בשבת, ועד שאלות הרוח גורל כמו תרומת אברים וקביעת מועד המוות. מגיוס חרדים לצה"ל ועד השתתפות בכוח העבודה. משאלות של גיור, ממזרות ונישואים ועד כשרות בית חב"ד בעיירה נידחת בקולורדו. מי שקורא את הספר הזה לא חייב (כמובן) להאמין ב"דעת תורה", אבל יכול להיכנס, באופן מטאפורי, לראשם של האנשים שהציות ל"דעת תורה" הוא מרכז עולמם.

ואני חושבת על כל הפעמים שבהם באופן אישי זעמתי נגד "דעת תורה", על מצוקות הפרנסה בחברה החרדית בת זמננו, על הנשים ההרות וילדות גם כשאין להן כוחות גוף ונפש, על גברים שאינם

מתאימים לחברת הלומדים, ומכלים את ימיהם בבית המדרש. ומנגד, אני חושבת על כוחות-העל המוענקים לאנשים הפשוטים שצועדים בעקבותיו של מנהיג כריזמטי שיש לו את מה שאין להם – "דעת תורה", על הביטחון והאושר הפנימי הנובעים מהתחושה שתיארו לי נשים חרדיות רבות כל כך – "אני עושה את הדבר הנכון, כי אני פועלת לפי דעת תורה", ועל נכונות של קהילה שלמה לא לסגוד לאילי המאה העשרים והמאה העשרים ואחת – הכסף, הקידמה, הטכנולוגיה – אלא לסגוד למנהיג קשיש היושב ליד שולחן עץ ישן ולומד גמרא.

הספר עוסק במגוון רב של תכנים: מעבר להכרות מעמיקה עם דמויות המופת של החברה החרדית, ניתן ללמוד ממנו רבות על ההקשרים ההיסטוריים, הפוליטיים, החברתיים, והכלכליים של תופעת ה"גדולים". למשל, מאמרו של תמיר גרנות על ר' יקותיאל יהודה הלברשטאם, מתאר בקיצור את אשר עבר על הרב בזמן השואה. אשתו ותשעת ילדיו נרצחו באושוויץ, והבן היחיד שנותר נפטר מטיפוס בתום המלחמה. בשנת 1955 הגיע לישראל (אחרי שהיה בארה"ב) והחליט להקים קריה חסידית בעיר נתניה. למרות שבקלויזנבורג הטיף נגד הציונות, הוא יצא בישראל קשרים עם מנהיגי המדינה דאז, בן גוריון ואשכול. הוא בנה את המלון החרדי הראשון (גלי-צאנו) ואת בית החולים לניאדו.

יתכן ובמציאות היסטורית אחרת, האדמו"ר מצאנו-קלויזנבורג היה נשאר רב בינוני בחסידות קטנה. העובדה שהשואה החריבה לא רק את משפחתו שלו, אלא גם את היסודות החברתיים והפיזיים של החסידות, הניעה אותו לפעילות אינטנסיבית של שנים ארוכות, שביטאה יכולות מנהיגותיות נדירות. הוא הצטיין ביכולת להתמודד עם המציאות, בהבנה שיש ליצור קשרים עם מנהיגי המדינה, גם אם היא ציונית וחילונית, ובהכרה בכך שקהילה צריכה גם פרנסה, וגם נופש ובריאות, ולא רק לימוד תורה.

בדומה לביוגרפיה של ר' יקותיאל יהודה הלברשטאם, ההקשרים ההיסטוריים המרכזיים בחלקו הרביעי והחמישי של הספר, העוסקים במנהיגי היהדות החרדית בארה"ב ובישראל (בהתאמה), הם בעיקר השואה והקמת מדינת ישראל. אובדן של הקהילות החרדיות באירופה, וחילוניותה של המדינה היהודית הצעירה, היו המניעים המרכזיים שהובילו את המנהיגות החרדית להקמה מחדש של עולם התורה שחרב. אולם כפי שלימדנו פרופ' מנחם פרידמן, שהקובץ כאמור מוקדש לו, חברת הלומדים מעוגנת בהקשרים פוליטיים, חברתיים וכלכליים ייחודיים. כוחם של הרבנים החרדים לא נבע רק הסכם הסטטוס קוו וסיפורי העגלה הריקה, אלא גם כוחם של החרדים כמפלגת לשון מאזניים. יסודה של המדינה הצעירה כמדינת רווחה קולטת עליה, למרות מצוקתה הכלכלית, יחד עם היבטים פמיניסטיים (גם אם לא מוצהרים), אפשרו את השתלבותן של נשים חרדיות רבות בשוק העבודה, החזקתה הכלכלית של חברת הלומדים, והגידול הדמוגרפי העצום בחברה זו.

הסוגיות המרכזיות בהן עוסק הספר הן: ההשפעה הציבורית, ההשפעה הפוליטית והיצירה הרוחנית של הגדולים. אבקש להתעכב על ההשפעה הפוליטית באמצעות מנהיג חסידי, האדמו"ר מגור, ומנהיג ליטאי, הרב שך. האדמו"ר מגור, ר' ישראל אלטר, ה"בית ישראל", מוצג במאמרם של בני בראון וחיים שלם כבעל השפעה מכרעת במועצת גדולי התורה של אגודת ישראל. הוא עסק באיחודים ובפיצולים (עם הליטאים ועם פא"י). כאביו, שהיה מפטרוני העיתונות החרדית בפולין, הבין את החשיבות המכרעת של תקשורת חרדית "טהורה", והוביל להקמת עיתון "המודיע" (1950). רמת מעורבותו בעיתון היתה גבוהה. הוא לא התמקד רק בהיבטים הרוחניים, המוסריים וכמובן הפוליטיים של התכנים, אלא גם בהיבטים הכלכליים.

הרב שך, על פי מאמרו של אבישי בן חיים, החל את פעילותו הפוליטית בהיותו בן שבעים (אם כי השתתף בישיבות מועצת גדולי התורה עוד קודם לכן). הגדול שהיה שקוע בתלמודו עשורים רבים הפציע כמנהיג ללא חת, הוא הקים שתי מפלגות (דגל התורה ושי"ס), ופיצל את הקהילה החרדית פעמיים –

באמצעות פרישת הליטאים מהשותפות עם החסידים באגודת ישראל, ובאמצעות הקמת מפלגה לספרדים. התנגדותו הבלתי מתפרשת לתנועת חב"ד ביטאה את נוקשותו האידיאולוגית החרדית. הבנתו את העולם הפוליטי המודרני הובילה למסקנה שפעילות פוליטית אינה מספיקה ללא תקשורת עם הקהל, ולכן הקים את העיתון "יתד נאמן" ושינה את המונופול הפוליטי-תקשורת-כלכלי של "המודיע".

מישהו אמר לי שהספר הזה הוא פריט חובה בארון הספרים החרדי, כי הוא הגיוגרפיה, או אפילו מיתוגרפיה, של גדולי התורה החרדים. "אפילו שם הספר, "הגדולים", מבטא את ההסכמה עם גדולתם, ולא מכוון לחשיבה ביקורתית", הוא אמר. אינני מסכימה עם הביקורת הזו, מכמה סיבות: אני שמחה שספר אקדמי הופך לפריט חובה בארון הספרים החרדי. חרדים שרוצים להרחיב את ידיעותיהם באשר למנהיגיהם ומנהיגיהם, ולהבין כיצד תופסים אותם בעולם האקדמי, הם תופעה גדלה והולכת. ובעיקר, חרדים שמסוגלים לשאת ביקורת ישירה. ואכן, הספר מכיל מנות גדושות של ביקורת על המנהיגים המופיעים בו – מביקורת נוקבת וגלויה על התנהגותם של רבנים חסידים שמילטו עצמם בימי השואה, ועד התנהגויות בוטות. הכותבים לא חוסכים בתיאור של מאבקי כבוד והנהגה, יחד עם ביטויי אנושיות פשוטים.

לפיכך, אם יש משהו שמבדיל בין ספרות השבחים החרדית לבין הספר הזה, הוא בדיוק התיאור הביוגרפי העשיר. ספרו של אנגלמן "הגוף הגברי החרדי-ליטאי" מתאר בפירוט רב כיצד בונים החרדים מיתוס של גדול המנותק מהבלי העולם הזה. בספר שלפנינו התיאור לא מנותק כלל. הגדולים הם בני אדם, שמתחתנים ומולידים ילדים, שעוברים ממקום למקום לפי הצרכים והצרות, שמתמודדים עם ברי-פלוגאט ואויבים. סובלים ממחלות, מעקרות, מאובדן נורא של בני משפחה בשואה ובמקומות אחרים. דמותם הופכת משטוחה לעגולה באמצעות התיאורים היבשים הללו, לכאורה.

זאת ועוד, לא ברור אם תהילתה של הביקורתיות האקדמית היא תפארתה. לעיתים כדי להבין באמת את הנחקרים שלנו, במקרה זה החברה החרדית, עלינו להיכנס לעומק לתוך עולמם. עלינו להבין מיהם המנהיגים והגדולים של חברה זו, כפי שלהבדיל הייתי מצפה מחוקרי תרבות הנוער בת זמננו להיות חברים בכל הרשתות החברתיות, ואף להאזין בתכיפות לרצפי התווים הבלתי-אפשריים, המכונים בפייהם "מוזיקה".

הציפיה המשמעותית שלי מכותבי הספר או ממעגל חוקרי החברה החרדית היא להוביל במהרה להצטרפותו של ספר-אח על מדפי הספרייה: "הגדולות" – הנשים שעיצבו את פני החברה החרדית בישראל. משרה שנירר ועד אלטה פייגה טייטלבוים, הרעבעצען מסאטמר, מחיה מושקא שניאורסון, אשת הרעבע מחב"ד, ועד הרבנית מרים קנייבסקי, אחותו של "החזון איש" ואשתו של ה"סטייפלר" - כולל שרטוט התהליך החשוב של הפיכת ה"נשים של" לרבניות גדולות ומנהיגות חברתיות – בזכות עצמן.

הספר בהיר וברור, הכתיבה איכותית וקולחת, וניכרת חתימת ידם הקפדנית והמארגנת של העורכים. איכות ובהירות הכתיבה הופכת את הספר לכה שמועד לא רק לחוקרים – מרצים ותלמידים, המתעניינים בחברה החרדית ובחברות דתיות בנות זמננו, אלא גם לאנשים הרוצים באמת להבין את החברה החרדית. לאלו שמסתכלים בעיניים תמהות על מאות אלפי אנשים, שיוצאים בשמש ובגשם ללוויה של אדם קשיש שמעולם לא פגשו, ושהקדישו את ימיהם לשמוע בקולו, פשוט כי הוא גדול, ודעתו היא "דעת התורה".

קישור לדף הספר –

<http://www.magnespress.co.il/Book/code=45-151126&name=הגדולים>